

EDEBİYATA

SOSYAL BİLGİLER PENCERESİNDEN BAKMAK

Öğr. Gör. Andaç Çuhadar
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Sosyal Bilgilerin Tanımı ve Amaçları

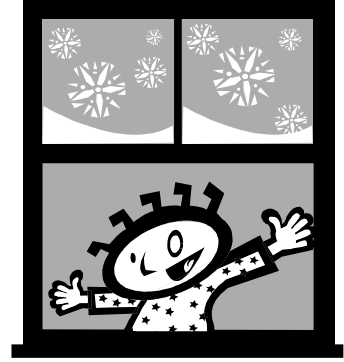
Sosyal Bilgiler, sosyal bilimlerin içinde yer alan ve farklı tanımlara ait birçok disiplinden oluşur. Yaşamı ve insanı konu alır. O nedenle de sabit bir tanımını yapmak oldukça zordur. Ancak en temel özelliği “vatandaş yetiştirme” amaçlı oluşudur. Bu çalışmanın amacını da kapsayacak şekilde yapılabilecek en geniş tanımlardan birisi NCSS’in 1993’te yaptığı sosyal bilgiler tanımıdır.

“Sosyal Bilgiler, vatandaşlık yeterlikleri kazandırmak için sanat, edebiyat ve sosyal bilimlerin disiplinlerarası bir yaklaşımla birleştirilmesinden oluşan bir çalışma alanıdır. Okul programı içinde Sosyal Bilgiler, antropoloji, arkeoloji, ekonomi, coğrafya, tarih, hukuk, felsefe, siyasal bilimler, psikoloji, din, sosyoloji ve sanat, edebiyat, matematik ve doğa bilimlerinden uygun ve ilgili içeriklerden süzülen sistematik ve eşgüdümlü bir çalışma alanı sağlar. Sosyal Bilgilerin temel amacı, birbirine bağımlı, küresel bir dünyada, kültürel farklılıkları olan demokratik bir toplumun vatandaşları olarak, kamu yararına bilgiye dayalı, mantıklı kararlar verebilme yeteneğini geliştirmek için genç insanlara yardımcı olmaktır.” (NCSS,1993; Akt: Doğanay 3, s.16)

Sosyal bilgiler, bir öğretim alanı olarak vatandaş yetiştirmeyi genel amaç olarak benimsemiştir. Bu genel amacın evrensel ve ulusal boyutta farklı ayrıntılar içerdiği görülmektedir. Vatandaşlık eğitiminde evrensel olarak, bir vatandaşın şu dört beceriye sahip olması gerektiği düşünülmektedir: 1. Bilgi edinme 2. Bilgiyi işleme 3. İnanç ve değerleri inceleme 4. Katılım

Ulusal amaçlar açısından bakıldığında ise vatandaşlık eğitimine bazı duyuşsal misyonların eklendiği görülmektedir. Bunların başında da ulusal gurur ve yurtseverlik duygusunun geliştirilmesi gelmektedir. (Öztürk&Otluoğlu,2003,s.9) Öğretmenlerin sosyal bilgiler derslerinde hem evrensel hem ulusal değerleri dengeli bir biçimde aktarabilmeleri arzu edilen durumdur. Bu değerler aktarılırken öğretmenin hem bilgi hem davranış düzeyinde yurtseverliği şovenistlikle karıştırmaması, evrensel değerlere de ulusal değerler kadar önem atfetmekten kaçınmaması son derece önemlidir.

Demokratik bir ülkede, sosyal bilgilerin temel amacı, demokratik süreci geliştirecek etkili vatandaşlar yetiştirmektir. Etkili vatandaş gerekli bilgi, beceri ve değerlerle donatılmış olmalıdır. Sosyal Bilgilerin içeriğindeki konuların ne olması gerektiği hakkında farklı düşünceler varsa da herkesin üzerinde anlaştığı nokta, sosyal bilgiler dersinin demokratik değerleri ve becerileri kazandırması gerektiğidir.((Davis&Palmer,1992)Etkili vatandaş hem anlama bilgisine hem de anlamak için kullanılan beceriler bilgisine sahip olmalıdır. Etkili vatandaşın bilginin kazanılmasında,

kullanılmasında ve organize edilmesinde, kişiler arasında ilişkiler kurma konusunda yeterli becerisi olmalıdır. Engle ve Ochoa'ya göre sosyal bilgiler, demokratik vatandaşlık için gerekli bir sosyalizasyon sürecidir ve bu sürecin kalbini karar verme becerisi oluşturur.(Engle ve Ochoa, 1988; Akt. Doğanay1) Nihayetinde de etkili vatandaş; insana saygı duymak, başkalarının iyiliğini düşünmek, bireysel çıkar ve sosyal sorumlulukları kaynaştırmak, doğru ve dürüst olmak, çatışmalara barışçı çözümler aramak gibi değer ve tutumları benimsemelidir .(Doğanay 1)

NCSS 1994 yılında yaptığı yayınında, çağdaş sosyal bilgiler müfredat programında şu standartların yer alması gerektiğini vurgulamaktadır: 1) Kültür ve kültürel farklılıklar 2) Değişen zaman, değişen yaşam biçimleri ve süreklilik 3) İnsanlar, yerler ve çevre 4) Bireysel gelişim ve kimlik sorunu 5) Bireyler, gruplar ve kurumlar (tek başına olmak ve grup içinde olmak, yalnızlık, soyutlanma, ayrımcılığa maruz kalma) 6) Güç-otorite ve yönetim 7) Bilim-teknoloji ve toplum 8) Küresel ilişkiler 9) Ekonomik yaşam: Üretim-bölüşüm ve tüketim 10) Vatandaşlık idealleri ve uygulamaları.

Bu standartlardan da anlaşılacağı gibi sosyal bilgilerdeki çağdaş anlayış, bilginin öğrenciye aktarılmasını amaçlamamakta, dinamik bilgi üretim sürecinin öğretilmesini hedeflemektedir. (Doğanay 3, s.37) Doğaldır ki, böyle bir hedef ve bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik bir program içeriği yöntemlerde de canlılık ve hareket isteyecektir. Geleneksel yöntemlerle öğretilmeye çalışıldığında çoğu zaman sevilmeyen bir ders olarak nitelendirilen sosyal bilgiler dersinin, çağdaş gelişmeler ışığında içeriğiyle olduğu kadar yöntemleriyle de yeniden gözden geçirilmeye kesinlikle gereksinimi bulunmaktadır.

Öğrenci Gözüyle Sosyal Bilgiler

Görüldüğü gibi bu yukarıda belirtilen konular ve bakış açıları günümüz dünyasının gerçekleri olduğu halde, mevcut programlar içinde yer almamaktadırlar. Konular ve konuların işleniş biçimi dolayısıyla da öğrenci sosyal bilgiler dersini sevmemekte, dersle ilgilenmemektedir. Sosyal bilgiler dersi “ezber” dersi olarak nitelendirilmekte, yaşamdan kopuk olduğu için eleştirilmekte, öğrenciyi edilgin konumda bırakmakta ve ders kitabına mahkûm etmektedir.

Öğrenciler sosyal bilgiler dersinde temel bilgi kaynağı olarak ders kitabını kullanmaktadır. Ders kitabı doğal olarak öğrencinin en rahat ulaşabileceği kaynaktır. Ancak bu kitaplar bir yazarın bakış açısı ile yazılmışlardır yani yanlıdırlar. Edebi eserler için de aynı şeyler söylenebilir ama öğrenciler ders kitaplarında yazılan ve çok da objektif olmayan bilgileri kayıtsız şartsız “doğru” olarak kabul ederler. Oysa edebi eserlere kimse bu şekilde yaklaşmaz. Üstelik ders kitapları bir “ruh” taşımazlar sanki içerdiği bilgiler insan hayatından ayrı bir şeyi anlatmaktadır. Dersi kolaylaştırılmaz, zorlaştırırlar. Hayatı anlatan bir ders olan sosyal bilgiler ne yazık ki öğrencinin gözünde hayattan kopuk bir durumdadır. (Davis&Palmer,1992)

Tüm bu eleştirilerin ortadan kaldırılması radikal değişiklikleri gerektirmektedir. Sosyal bilgiler dersine ait eğitim programında değişikliğe gitmek, böylece de dersin amacını, içeriğini,

yöntemini değiştirmek zorunlu hale gelmiştir. Ciddi bir siyasi irade ve kararlılık gerektiren bu değişiklik zaman içinde mutlaka gerçekleşecektir. Ancak bir yandan geleceği hayal ederken, bugün için de yapabileceğimiz, bizzat kendi çabamızla gerçekleştirebileceğimiz yöntemler bulunamaz mı? Bizler bugün ve elimizdeki mevcut programla, öğrencilerimize sosyal bilgiler dersini nasıl sevdirebiliriz, dersi nasıl cazip hale getirebiliriz, bir yandan onları ders içinde etkileyici bir atmosferle sararken, bir taraftan da bilişsel-duyuşsal-devinişsel anlamda nasıl geliştirebiliriz? Bu sorulara sosyal bilgiler dersinin işlenmesinde edebiyattan yararlanarak olumlu yanıtlar verebilmek mümkün görölmektedir.

Sosyal Bilgilerde Edebi Eserlerden Yararlanma

Edebiyat, duygu ve düşüncelerin, insan ve toplum yaşantısının, söz ve yazıyla, en etkili biçimlerde anlatımını amaç edinen bir sanat türüdür.(Mutluay, 1977, s.5) Edebiyat eseri, insanı ve çevresini tanıtır. İnsanın kendisiyle ve çevresiyle olan çatışmalarını yansıtır. Bu yolla yaşantımızı zenginleştirir, güzelin farkına varmamızı sağlar. Edebiyat eserleri insan, yurt, yaşama ve doğa sevgisiyle insanın iç dünyasını yumuşatır; iyilik, dostluk, hoşgörü, bağışlama, dayanışma, çalışkanlık, dürüstlük gibi insana özgü tutum ve değerleri geliştirip pekiştirir. İnsanları bunlar doğrultusunda eğitir. (Kavcar 1995, Akt. Öztürk&Dilek, s.36)

Öğrencilere edebiyattan yararlanarak yeni bilgiler ve duyarlılıklar kazandırmak özellikle tarih öğretiminde çok eskiden beri bilinen bir yöntemdir, yani yeni bir keşif değildir. 19.yüzyıl okullarında öğrencilere örnek kişilikler göstermek için, zaferler kazanmış, erdemli ve iyi karakterlerin canlandırıldığı öyküler kullanılırdı. Modern ulus-devletlerin kurulmasından sonra da devletin varlığını pekiştirmek için yeni rejimin gerektirdiği vatandaşlık anlayışını güçlendirecek romanların okullarda okutulması teşvik edildi. Böylece sözlü ve yazılı edebiyat eserleri okullardaki kültür aktarımının birincil ögeleri oldu. Çocuklar geçen yüzyıl boyunca “iyi bir Amerikalı”,”iyi bir İngiliz”,”iyi bir Fransız” olma özelliklerini, bu tür birbirine benzer kitaplar okuyarak öğrendiler. (Nelson& Nelson, 1999) Türkiye’de de bu süreçler önceleri savaşçı Müslüman karakterlerin okutulmasıyla (Hz. Ali’nin maceraları, Battal Gazi, Kara Murat gibi) sonraları da örnek cumhuriyet çocuklarının öyküleriyle (Çalıkuşu, Suyu Arayan Adam, Ülkü Öğretmen gibi) devam etti. Yani önceki zamanlarda da vatandaşların yetiştirilmesinde edebiyattan yararlanıldı ama bu eserler sorgulanmadan, yalnızca okunanların olduğu gibi kabul edilmesi biçiminde okutuldu. Bu tür çalışmalar için de yalnızca Türkçe dersi kullanıldı.

Ders dışı kitaplar okumanın yaygınlaştırılması tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çok eski yıllardan bu yana üzerinde durulan bir konudur. Milli Eğitim Bakanlığı’nın çağrısı üzerine 1924’te Türkiye’ye gelerek iki ay kadar incelemelerde bulunan ünlü eğitim filozofu Profesör John Dewey araştırmaları sonucunda yazdığı raporda; yapılacak her okulda mutlaka kitaplık bulunmasını, bu tür sabit kitaplıklar yaygınlaşana kadar da gezici kitaplıklar kurulmasını önermiştir. Bu kitaplıklarda çocukların ilgisini çeken kitaplar bulunacak, çocuklar kitapları evlerine götürerek anne ve

babalarının da bunları okumalarını sağlayacaklardır. Halk okula gelip kitap almayı alışkanlık hale getirene değin, görevlilerin doğrudan vatandaşların evine kitap götürmesi ve böylece kitap okumanın yaygınlaştırılması 1924 yılında yapılan teklifler içindedir.(Dewey, 1988, s.149-159) Fakat ne yazık ki kütüphaneler öğrencilerimizin ve halkımızın ilgisini bugün dahi çekememektedir. Konuyla ilgili kişilerin bu mekânları cazip hale getirmek için yaratıcı düşünceleri gerekmektedir.

Günümüzde edebiyat, büyüdü dünyası ile çocuklara pek de yabancı olmayan bir alandır. Her çocuk mutlaka edebî eserler okuması için desteklenmekte, öğretmenleri ve aileleri tarafından cesaretlendirilmektedir. Çocuğun düşünce ve hayal dünyasının tam gelişebilmesi için, edebiyattan, müzik ve resimden yararlanmak zorunludur. Dünyanın gelecekte alabileceği biçime insanlar ancak hayal gücü yardımıyla varabilirler. Böyle bir anlayış olmadan “ilerleme” mekanik bir düzeyde ve önemsiz kalır.(Russell, 2001,s.22)Ancak çoğu zaman kitap okumak da bir ders gibi görüldüğü, bir zorunluluk olarak algılandığı için, çocuklar edebî kitaplara soğuk durmakta, okumamaktadırlar. Üstelik derslerin temel öğesinin geleneksel biçimde ders kitabı olarak bilinmesi, diğer kitaplara fazlaca fırsat da bırakmamaktadır. Oysa insanlar ilgilerini çeken her şeyi okumak hevesindedirler. Ders kitabının arasına çizgi roman koyarak gizlice onu okuyan çocuk, yerdeki yırtık gazeteyi okumaya çalışan adam, doktorda sıra beklerken dergilere göz atanlar, hep okumaktadırlar. Amaç sıkıntıdan kaçmak da olsa, yine de ilgi çekmeyi becerdiğinizde okutmayı başarıyorsunuz demektir.

Sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin sıkıntısı çoğu zaman tarih ezberlemekten veya gündelik yaşamdan kopuk bilgiler öğrenmek zorunda kaldıklarını hissetmekten kaynaklanmaktadır. Oysa öğretmenin seçtiği uygun edebî metinler ile herhangi bir konunun somutlaşıp, öğrencinin daha rahat anlayabileceği bir biçime girmesi son derece mümkündür. Hatta bazı sosyal bilgiler uzmanları “sosyal bilgiler vatandaşlık eğitimini zenginleştirme bağlamında roman, mitoloji, biyografi, drama gibi edebî eserlerin yer aldığı ‘iyi anlatılan bir öykü’ olmalıdır” demektedirler. (Doğanay, 2,s.2) Sosyal Bilgiler ve Edebiyat ,bir bütünü iki parçası olabilir.Osmanlı tarihinde Fatih Sultan Mehmet’i anlatırken Cüneyt Arkın’ın canlandırdığı “Fatih’in Fedaisi Kara Murat” filminin senaryosundan söz etmek öğrencileri mutlaka heyecanlandıracaktır. Çanakkale Savaşı’nı anlatırken “Gelibolu” romanını (Buket Uzuner) okumalarını önermek, Kurtuluş Savaşı döneminde Anadolu insanının ruh halini anlayabilmeleri için “Yaban” romanından yararlanmak¹, kent ve köy yaşamı arasında kalan gecekonduların insanlarını sosyolojik açıdan inceleyebilmeleri için “Keşanlı Ali Destanı”nın küçük bir bölümünü oynatmak, Avrupa’da sanayi devrimi döneminde yaşananları Charles Dickens’ın romanlarından aktarabilmek, Jules Verne’in romanlarından yola çıkarak insan beyninin düşleyebileceklerini göstermek gibi. Hatta küçük büyük herkesi ekranlara tutsak eden reklâm metinlerinin kullanılması bile mümkündür.

¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Yaban romanı Türkiye’nin Cumhuriyet öncesi “ulusçuluk” düşüncesi açısından ne kadar bilinçsiz olduğunu gösteren en çarpıcı örneği sunmaktadır. Köylülerden biri, savaş malulü Ahmet Celal’e şöyle der: Biz Türk değiliz ki beyim, biz İslam’ız elhamdülillah.

Örneğin, 2002 yaz aylarında televizyonlarda gösterilen bir dondurma markası reklâmı oldukça ilginç bir mesaj taşıyordu. Bu reklâmda bütün bir yaz boyunca şarkı söyleyen ağustos böceği, karıncanın çalışması için verdiği öğütlere hiç uymuyor, ancak bilinenin tersine kış geldiğinde kazançlı çıkan karınca değil ağustos böceği oluyordu. Buzdolabının dondurucusunda bolca dondurma olan ağustos böceği neşeli bir şekilde karıncaya dönüp “bütün bir yaz kendini perişan ettin, ne gerek vardı bu kadar çalışmaya. Bak benim dolabım seninkinden daha hoş şeylerle dolu” diyerek onu utandırıyor ve nasıl kazanıldığı belli olmayan bu servet karşısında şaşırın karınca, omuzları çökmüş biçimde oradan uzaklaşıyordu. Çalışmanın ve dürüstlüğün erdemleri üzerinde konuşurken böyle bir örneğin sınıfta tartışılması öğretmenin işini oldukça kolaylaştırabilir. Öğretmen, “dondurma ve masal” gibi çocuklar için tanıdık iki öğeden yararlanılacağı için, çocukların söyleşiye katılımları kolaylaşacaktır. Reklâmın mesajı, toplumun değişen değerlerine atıfta bulunduğu için de toplumsal sorunlar üzerinde konuşulmuş olacaktır.

Sosyal Bilgiler okuldaki dersler içinde toplumsal sorunların konuşulabildiği belki de tek ders olma özelliğini taşımaktadır. Özellikle ilköğretim yılları öğrencilere toplumsal sorunlar karşısında duyarlılık kazandırmak için en doğru zamanlardır. Dünyanın ve dolayısıyla kendilerinin geleceği hakkında düşüncelerini ve çözüm yolları üretmelerini istediğimiz çocuklara edebiyattan yararlanarak uygun bakış açıları kazandırmamız da mümkün görünmektedir.(Sills-Briegel&Camp,2001)

Sosyal bilgilerin alanına giren edebi metinler konusunda sayısız örnekler çıkartmanın mümkün olduğu görülmektedir. Önemli olan öğretmenin neyi, nasıl kullanacağını bilebilmesidir. Çünkü öğretmenin aracılığı olmaksızın öğrenciler edebi eserleri okuyabilirler ama gerçek olaylarla edebiyat arasında bağ kurmak, araştırmaya yönlendirmek, bilginin özünü kavratılabilmek için mutlaka öğretmenin yol göstericiliğine ihtiyaç vardır. (Nelson&Nelson,1999)Edebiyat ve sosyal bilgiler ilişkisi özellikle ilköğretim düzeyindeki öğrenciler için oldukça yararlı olarak düşünülüyor gibi görünse de planlı eğitimin her kademesinde kullanılabilir. Gerek lise, gerek üniversite düzeyinde derslerin edebiyat ile ilişkilendirilmesi yararlı sonuçlar doğuracaktır. Öğretmen yetiştiren her düzeydeki okul için ise bu konu çok daha önemlidir.

Edebi Eserlerin Seçimi

Sosyal bilgiler konularında kullanılacak ders kitaplarının seçimi mutlaka özen gerektirir. Nitelikli ders kitaplarını seçmek ilk olarak akla iyi araştırılmış, önyargılardan arınmış, yanlış bilgi vermeyen yapıtları getirirse de edebi metinlerin seçiminde bunların yanı sıra daha fazla özellik göz önünde bulundurulmalıdır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Metnin konusu öğrencilerin ilgisini çekebilecek nitelikte olmalıdır.
- Öğrenciler konuyu rahatça kavrayabilmelidir.
- Seçilen metin, öğrencilere kazandırılması arzu edilen davranışı gerçekleştirebilecek mesajlar içermelidir.
- Toplumun farklı kesimlerinden gelen öğrenciler için ortak bir albenisi olmalıdır.

- Konu hem kız, hem erkek öğrencilerin ilgisini çekebilmelidir.
- Farklı düzeydeki öğrencilere hitap edebilecek bir edebi metin seçilmiş olmalıdır.
- Seçilen metin üniteye uygun olmalıdır.

Cahit Külebi'nin "Atatürk Kurtuluş Savaşında" şiirini yukarıdaki ölçütlere göre inceleyelim: (Şiirin tamamı raporun sonunda eklidir) Şiir 5.sınıfın ikinci Sosyal Bilgiler ünitesi olan "Cumhuriyete nasıl kavuştuk?" ünitesi için düşünülmüştür. Metnin konusu 5.sınıf öğrencilerinin ilgisini çekecek niteliktedir. Hem lirik hem de romantik ögeler taşımakta, yurt sevgisini, kahramanlığı ve Atatürk' e duyulan sevgiyi dile getirmektedir. Dili sadedir ve karşılaştırmalara da olanak tanıyan, son derece açık mesajlar içermektedir (Bizler konukseveriz ama düşmanları sevmeyiz, gibi). Şiir ünitenin Mondros Mütarekesi'nden Kurtuluş Savaşı'nın sonuna dek geçen süreyi anlatmada iyi bir rehber olacağı gibi, şiirin anlamını kavrayan öğrenciler tarafından bir özel günde (ulusal bayram veya 10 Kasım gibi) tüm okula coşkuyla okunabilir de.

Bazı durumlarda seçilen kitabın yüksek nitelikte bir kitap olması öğrenci için çok şey ifade etmeyebilir. Daha önce de belirtildiği gibi kitaba uzak duran insanları okumaya teşvik etmek oldukça zordur. Burada iş öğretmene düşmektedir. Öğretmen çocukları etkileyecek modeller bulabilmeli, okumaları için geçerli gerekçeler gösterebilmeli (not tehdidi dışında) ve mutlaka hoşlarına gidecek içeriğe sahip kitaplar önerebilmelidir. Kitap seçiminin öğrencilerle birlikte yapılması da doğru bir yöntemdir. Günümüzde okumuş olmanın saygınlığına özellikle kitle iletişim araçlarının neredeyse hiç atıfta bulunmaması öğretmenin işini zorlaştıracaktır elbette. Toplumda öğrencinin bu konuda örnek alabileceği modeller bulmak kolay değildir. Öğretmenin bu sorunların üstesinden gelmeyi başarması gerekecektir.

Bu konuda ekte sunulan bir gazete haberi oldukça ilginç bir çalışmadır. Bir işkadını tarafından İstanbul'da organize edilen etkinlikte ilköğretim ve lise öğrencileri Ayasofya Cami'nin inşa edildiği tarihten bu güne yaşadıklarını "İnsanlığa Armağan Ayasofya" adı ile sergilemişlerdir. Etkinlikte, bu tarihsel serüvenin metinleri drama olarak sahnelenmiş, öğrenci korusu tarihsel dönemlere ait şarkılar seslendirmiştir. Metinler öğretmenler tarafından yazılmış, hatta şarkılardan birinin sözleri de organizatör kişi tarafında yazılmıştır. Böyle farklı bir etkinlik sayesinde yaklaşık 1500 yıllık bir tarih, çocukların hiç unutamayacağı bir bilgi olarak belleklere kazanmıştır. Bu örnek tüm sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendi olanaklarına göre ve yaşadıkları kentin/kasabanın tarihi eserlerini göz önüne alarak esinlenebilecekleri bir çalışmadır.

Sosyal Bilgiler Dersinin Edebi Eserlerle İşlenmesi

Edebi eserlerin yararına çokça inanılsa da işin zor taraflarından birisi öğretmenin, derste bu materyalleri nasıl kullanılacağıdır. Öğretmen, Illich'in eleştirdiği biçimde, okulda uygulanan konuların kolayca öğrenilmesi önünde bir engel ve aldığı maaş dışında öğrencilerin ne öğrendiklerini umursamayan bir memur olmamalıdır.(Illich, 2002,s.46) Öğretmen sürekli gelişme isteğini içinde taşımalı, çalışkan olmalı ve çocukları anlayabilmelidir. Bir Çin bilgesinin dediği gibi "Büyük adam,

çocukluk kalbini yitirmeyen insandır” (Binbaşıoğlu, 1981,s.232) Bu aşamada öncelikle, sosyal bilgiler dersini işleyen öğretmenin niteliklerinden söz etmekte yarar vardır. İyi bir sosyal bilgiler öğretmeni : (Dorow, 1989, Akt. Doğanay 3, s.38)

1. Uygun amaçları seçer ve geliştirir.
2. Öğrencilerin gelişmelerini sağlayacak tartışmalı konuları incelemelerine yardımcı olur.
3. Farklı öğretim yöntemleri ve stratejileri kullanmayı bilir.
4. Olgu, kavram ve genellemelere odaklanarak, uygun etkinliklerle öğrencilerde öğrenmeyi sağlar.
5. Çeşitli sosyal bilim dallarını ve gerekli akademik disiplinleri bilir ve onlardan yararlanır.
6. Öğrencilerin kendilerinin ve toplumun değer ve inançlarını tanıyıp incelemelerine yardımcı olur.
7. Farklı öğretim düzeyleri için uygun materyaller seçebilir.
8. Öğrencilerin karar verme ve problem çözme becerilerinin gelişimi için çaba gösterir.
9. Öğrencinin başarısını farklı alanlarda ölçüp, değerlendirebilir.

Tüm bu nitelikleri taşıması umut edilen öğretmen, öncelikle konu ile ilgili amaçlarını belirleyecek ve belirlediği amaçlar doğrultusunda edebi eserleri inceleyecektir. Kitabın bilgi ve beceri edindirmedeki etkisi mutlaka değerlendirilmelidir. Öğretmen, hangi eserin en fazla yarar sağlayacağını düşünerek nitelikli bir kitabı seçecektir. Ders konusu ile seçilen eserin kaynaştırılması da beceri isteyen bir konudur. (Davis&Palmer,1992) En sonunda öğretmen seçtiği ürünü öğrencileriyle paylaşmak zorundadır ki bu sayı da ortalama otuz kişiden oluşacaktır. Parasal sorunlar nedeniyle tüm öğrencilerin kitap alamayacağı bir gerçektir. Herkesin kitabı alabileceği varsayılsa bile her öğrencinin kitaptan alınması öngörülen mesajı alacağı garanti edilemez. Öğretmenin dersin işlenişinde yaratıcılığını kullanması ve en etkili öğrenmenin nasıl gerçekleşeceğine karar vermesi gerekir. Örneğin, eğer kısa bir metin söz konusuysa öğretmen yüksek sesle okur veya öğrencilere okutabilir ya da oluşturulacak gruplar kendi içlerinde kitabı okuyabilirler. Grup çalışması yapıldığı durumda tek bir kitap değil, oluşturulacak grup sayısı kadar kitap seçmek de ayrıca kitap çeşitliliğini arttırarak farklı bir yarar sağlayacaktır. Olanak elverdiği ölçüde grupların farklı edebi biçimlerden yararlanması bile söz konusu olabilir. Örneğin, Akdeniz bölgesinin işlendiği konuda beş gruptan bir sınıfta gruplardan şunlar istenebilir: 1.grup: Mavi yolculuğun anlatıldığı bir metin ve harita üzerinde çalışma 2.grup: Yaşar Kemal’in bir romanından alınacak Çukurova betimlemesi 3.grup: Silifke yöresinin “keklik” türküsü ve yörenin coğrafi özellikleri 4.grup: Faruk Nafiz Çamlıbel’in Han Duvarları şiirinin Akdeniz bölgesinde geçen bölümü 4.grup: Hatay’da bolca bulunan defne ağacının mitolojik öyküsü. 5.grup: Gülün edebiyattaki yeri ve Isparta’da gülün önemi.

Coğrafya konuları için başvurulabilecek en güzel eserler “gezi” kitapları ve gezi dergileridir. Gezi kitapları ve dergileri farklı coğrafyaları yalnızca coğrafi özellikleri ile anlatmakla kalmaz, sosyolojik bilgiler de içerir. Türk Dil Kurumu 1973 yılında Türk edebiyatının gezi kitaplarını irdelemiş ve bu türü kapsayan bir seçki oluşturmuştur. Öyle ki bu seçkide Evliya Çelebi’nin

Seyahatname'sinden bile bölümler bulmak mümkündür². Yüzlere yıl önce yazılan gezi notları, anlatılan yer neresi olursa olsun öğrenci için son derece merak uyandıracak materyallerdir. Günümüzde bu yapıtlara ulaşmak çok daha kolaydır. Dergilere ise abone olmak öğretmen ya da okul için zor olmasa gerektir.

Daha önce de belirtildiği gibi, öğretmen edebi eserlerin kullanıldığı bir derste ders konuları ile kullanılan materyallerin ilişkilendirilmesini sağlamak zorundadır. İlişki kurma sayesinde öğrenci metinde okuduklarının o zamana dek sosyal bilgiler dersinde öğrendiklerini tamamladığını görmüş olur. Diğer türlü öğrenci güzel bir kitap okumuş, farklı bir etkinlik içinde bulunmuş olur ama tüm bunların ders konusu ile ilgili kalıcılığı olmaz.

Örneğin, ABD'deki bir temel eğitim okulunda çocuklara tarihsel konularda doğru ve yansız bilginin önemini vurgulamak için edebiyattan yararlanılarak şöyle bir çalışma yapılmıştır: 20 yy. Amerikan tarihini anlatan öyküler içinden seçilenler çocuklara önerilmiş, çocuklar bu öyküleri okumuşlar ve öykülerde ilgilerini çeken dönem veya kişilerle ilgili bilgi toplamaya başlamışlardır. Bunun için kaynak çeşitliliği teşvik edilmiş, mümkün olduğunca fazla sayıda ve farklı kaynaklara ulaşmaları teşvik edilmiştir. Dönemleri yaşayan insanlar varsa (Büyük Ekonomik Kriz, 2.Dünya Savaşı, Kore ve Vietnam Savaşı gibi) bu canlı kaynaklarla görüşmeler de yapmışlar ve ses ve görüntüleri kaydetmeleri sağlanmıştır. Önceden belirlenen sürenin sonunda hazırlanan projeler öğretmenle birlikte değerlendirilmiş ve ünitenin sonunda herkes sınıfta sunumunu yapmıştır. Ancak bununla da yetinilmemiş, sonrasında okulda "Gerçek Tarihimiz" adı verilen bir gün düzenlenmiş, salon duvarına büyük bir tarih şeridi yerleştirilmiş ve öğrenciler hazırladıkları dönemlerin önünde, materyalleri ve raporlarıyla bu kez ailelerini ağırlamışlardır. Görüldüğü gibi tüm düzeylerde yapılabilecek bu çalışma sonucunda öğrenciler bir edebi kaynağın kendilerini nerelere götürebileceğini görmüş olmaktadır. Öykünün arkasındaki tarihi derinlemesine öğrenmek öğrenci için unutulmaz bir deneyim olacaktır. (Nelson&Nelson,1999) Türk Dil Kurumu, 1976 yılında Kurtuluş Savaşı'nı anlatan Türk romanlarından oluşan bir seçki oluşturmuştur. Bu seçkide romanların içeriği ve özellikleri edebiyat eleştirmenlerinin yazılarıyla aktarılmaktadır. Sosyal bilgiler öğretmenleri için önemli bir kaynak olabilecek bu eserle ilgili bilgi "kaynaklar" içinde verilmiştir.

Sosyal bilgiler dersinin edebiyat temelli işlenmesine yönelik farklı bir etkinlik de Sills-Briegel ve Camp'ın 2001 tarihli makalelerinde anlatılmaktadır. Araştırmacılar, toplumsal sorunların sosyal bilgiler dersinde nasıl işlenebileceğine dair bir strateji geliştirmişlerdir: Snapshot Stratejisi (O An'ın fotoğrafı) adı verilen bu etkinlik üç basamaklıdır; (1)Toplumsal sorunu tanımlamak (2) araştırmak (3) sorunu çözmeye çalışmak. Öğretmen sınıfa günlük hayatı anlatan gerçekçi edebi eserler içinden bir örnek seçerek getirmektedir. Öğrencilere kitabı okumaları önerilmekte ama ısrar edilmemekte ve kitabın okunması ile dersin işlenmesi arasında bir bağ kurulmamaktadır. Ders şöyle işlenmektedir: Öğretmen kitabın bir sayfasının fotokopisini çekerek sınıfa dağıtır. Çalışmanın bu ilk kısmı fotoğraf

² Evliya Çelebi (1611-1682?) dünyanın ünlü gezginlerinden biridir. Özellikle anlatımındaki zenginlik çok etkileyicidir. Bahsedilen seçkide Orhan Şaik Gökyay'ın sadeleştirdiği bölümler bulunmaktadır.

çekerken görüntüye odaklanmanız ve bir noktayı “zoom” lamanıza benzer. Önce romanın fotokopisi çekilen sayfasına, sonra o sayfadaki bir paragrafa ve sonra da o paragrafta geçen birkaç cümleye öğretmen öğrencileri yakınlaştırır ve tam o noktada sanki bir fotoğraf karesi elde edilmiş olur. Toplumsal sorunun bir fotoğrafını çekilmiştir artık. Eldeki materyal “o anın fotoğrafı” olarak adlandırılabilir. Varsayalım ki şöyle birkaç cümle : “15 yaşında kendimi öldürmeye karar vermem çoğu kimseye garip gelecek. Belki beni aptal bile bulacaklar. Ama bir bilseler, ah bir bilseler olanları” Bundan böyle konunuz öğrencilerinizle bir genç insanın neden intihar edebileceğini tartışmaktır; yoksulluk mu, ayrımcılık mı, taciz mi, haksızlık mı, incinmişlik mi?³ Sorunun derinlerine inildikçe farklı durumlar ve farklı bakış açıları ortaya çıkabilir. Bir süre sonra “peki bizler bu konuda neler yapabiliriz?” aşamasına gelinmesi arzulanmaktadır. Snapshot stratejisinde, tüm bu etkinliklerin öğrencileri kitabı okumaya teşvik etmesi, aynı zamanda bu toplumsal sorunları araştırmaya, daha çok bilgi sahibi olmaya da isteklendirmesi hedeflenmektedir. Önyargıların küçük yaşta oluştuğunu düşündüğümüzde bu tür çalışmaların önemi daha da çok ortaya çıkmaktadır. Çünkü önyargılar bilgi eksikliğinden kaynaklanır ve eğer değiştirilemezse yoğunlaşarak yerleşirler. Öğretmenin amacı bu tür olumsuzlukların önüne geçmektir ve edebi metinlerle çalışmaktan kazançlı çıkacağı büyük bir olasılıktır.

Bloom’un taksonomisi kullanılarak, bir öğretmenin edebiyat temelli sosyal bilgiler dersi işlerken, farklı davranış düzeylerine uygun etkinlikleri nasıl kullanabileceği şöyle gösterilmiştir: (Davis&Palmer,1992)

- Bilgi düzeyi: Okunan öyküdeki ana karakterlerin isimlerini sormak.
- Kavrama düzeyi: Öğrencinin öyküyü kendi sözcükleriyle ifade etmesi veya sonraki bölümde ne olabileceği hakkında tahminlerde bulunması.
- Uygulama düzeyi: Öğrencinin öyküdeki bir karakteri başka bir pozisyonda düşünüp, oraya transfer edebilmesi. O karakter “orada değil de burada olsaydı” veya “o durumda değil de bu durumda olsaydı ne yapardı, nasıl davranırdı” sorularını yanıtlayabilmesi.
- Analiz düzeyi: İki karakterin benzerliklerini ve farklılıklarını bulmak, ana karakterlerin genel özelliklerini tanımlamak, farklı bir bakış açısıyla öyküyü farklı biçimde anlatabilmek.
- Sentez düzeyi: “Ya sonra?” sorusunu sorarak, kitapla ilgili olarak daha neler yapılabileceğini bulmalarını istemek. Kitapta hiç olmayan bir karakter yaratarak, kitabı bu karakterle birlikte yeni baştan anlatmak. Kitap için bir reklâm kampanyası düzenlemelerini istemek.
- Yaratma düzeyi: Bir karakterin nasıl davranması gerektiği hakkında hüküm vermek. Bu günkü yaşantımız açısından bu öykünün nasıl bir önemi ve anlamı vardır, bunu düşünmek. Bu olay

³ Reardon’un (1995) sınıflamasına göre, çocuklar 5-8 yaş arası eşitsizlik, haksızlık, incitme; 9-11 yaş arası önyargılar, ayrımcılık, yoksulluk, adaletsizlik, bencillik; 12-14 yaş arası etnik ayrımcılık, ırkçılık, cinsiyetçilik, otoritecilik, zayıflık, güçsüzlük, açlık, sömürgecilik; 15-17 yaş arasında duyarsızlık, politik engelleme, sivil itaatsizlik, çevre sorunları, soykırım, işkence sorunlarına karşı eğitim yoluyla duyarlılık kazanabilirler. (Akt. Flowers,2000)

bu günün koşullarında veya farklı bir coğrafyada gerçekleşmiş olsaydı, ana karakterin nasıl bir karar vermesi gerekirdi, sorularını yanıtlamalarını beklemek.

Neden Edebiyat?

Sosyal bilgiler dersinde ders kitaplarının yanı sıra edebi kitaplardan yararlanmak (ki bunlar ticari amaçla satılan öykü, roman, şiir, biyografi, drama v.b. kitaplardır) öğrenmeyi zenginleştirmenin yanında öğrencilerin kavramsal anlamalarını da geliştirir. Kavramsal anlamada önemli olan bilgiyi ezberlemek değil, dönüştürebilmek ve kullanabilmektir. Edebi metinler bu durumu aşağıdaki biçimde gerçekleştirirler : (Doğanay, makale 2)

1. Aynı sınıfta bulunan çocukların okuma düzeyleri çoğu zaman birbirinden farklıdır. Ancak hepsi aynı ders kitabına bağlıdırlar. Edebi metinlerden yararlanmanın bu durumda iki yarımı olabilir: Aynı konuları ele alan ama düzeyleri farklı kitaplardan yararlanılarak, her çocuğun düzeyine uygun kitap seçebilmek mümkündür. Böylece çocuklar anlamak zorunda oldukları değil, anlayabilecekleri kitapları okumuş olurlar. İkinci aşamada da edebi kitaplardan yararlanan çocuklar, kazandıkları zenginlikler sayesinde derslerde daha katılımcı ve etkin olabilirler. Böylece edebi metinler sayesinde, ders kitabının verdiği faydadan daha fazla verim alınmış olur.
2. Ders kitapları yaşı kaç olursa olsun öğrenciye cazip gelmez. Oysa edebi kitaplar daha ilgi çekici, sürükleyici ve zevklidirler. Ders konusuyla ilgili bir edebi kitap okuyan öğrenci, ders aracılığı ile zevk alınabileceğini görmüş olur ki, bu durum olanaksız olanaklıya çevirmek anlamındadır.
3. Ders kitapları çok fazla sayıda kavram içerdikleri, üstelik bu kavramları öğrencinin anlayabileceği şekilde açıklamadıkları için eleştirilmektedirler. Oysa araştırmalar, edebi kitapların kavramlar arasında daha iyi ilişki kurduklarını, öğrencilerin daha rahat öğrenmelerini sağladıklarını göstermektedirler. Amaç bir konuyu öğretmekse, o zaman ders kitabının daha da iyisi elimizin altında demektir.
4. Bir konunun algılanmasında ön bilginin önemi çok büyüktür. Edebi kitaplar anlattıkları konular ile öğrencilere hayatın içinden örnekler sunarlar, ders konularını ete kemiğe büründürürler. Edebi kitaptan edinilen kazanımlar ders ile ilişkilendirildiğinde, bilgiyi anlamak kolaylaşır.
5. Etkili bir vatandaş olarak, etkili kararlar verebilmek üst düzeyde okuma ve düşünmeyi gerektirir. Edebi metinlerin okunmasının öğrencide eleştirel/yaratıcı okuma becerisini geliştirdiği gözlemlenmiştir. Bu gelişim, eleştirel düşünmeye katkıda bulunur. Öğrenci okuduğu parçayı analiz eder, yorumlar, kendinden de bir şeyler katarak yeni anlamlar yaratır. Örneğin, yukarıda verilen örneklerde yer alan “Gelibolu” (Buket Uzuner) romanını okuyan bir öğrenci Çanakkale Savaşı’na bir de Anzak askeri ve onun ailesi gözünden bakacaktır. Savaşı,

savaşan iki tarafın farklı bakış açılarıyla değerlendirecek ve sonuçta kendi kişisel değerlendirmesini yaratacaktır.

Sosyal bilgiler dersinde edebiyatın kullanılması öğrencilerin empatik düşünme alışkanlığı kazanmalarına da yardımcı olur. Edebiyat eserleri aracılığıyla çocuklar, kendilerini farklı zaman ve mekânlarda yaşamış/yaşayan insanlarla karşılaştırarak onların yaşama biçimlerini takdir ederler. Bu durum onların karakter eğitimine de katkıda bulunur. (Sağlamer,1980; Akt. Öztürk&Dilek, s.37) Edebi ürünler özellikle duyuşsal hedeflerin gerçekleşmesinde çok önemli rol oynarlar.

Yukarıdaki özelliklerin gerçekleşmesini öğretmen Johannessen kendi sınıfında (ABD) yaptığı bir çalışmada şöyle gözlemiştir (Johannessen,2003) Vietnam Savaşı'nın işlendiği bir ders için edebiyattan yararlanmayı isteyen öğretmene, kitap bulma konusunda öğrenciler yardımcı olmuştur. Çok sayıda kitap içerisinden özellikle gerçek yaşam öykülerinin derlendiği bir kitapta karar kılınmış ve öğrenciler bu kitabı okuyarak ve kitap hakkında sınıfta tartışarak dersi işlemişlerdir. Gerçeklerden yola çıkan eserler, doğal deneyimleri taşıdıkları için gençleri daha çok etkilemekte ve konuya odaklanmalarını sağlamaktadır. Sınıftaki bir öğrencinin dersten sonraki tepkisi şu olmuştur: "Daha önce çok tarih kitabı okudum ama Vietnam Savaşı'nın bu savaşı yaşayan insanlar için taşıdığı anlamı fark etmemiştim. Babam Vietnam'da savaşmış bir asker ve ben bu kitabı okuduktan sonra artık babamı daha iyi anladığımı düşünüyorum. Gerçek anlamıyla savaşın ne demek olduğunu bize bu kitap öğretti."

Edebiyat, okuyucularına dili kullanma konusunda da yetkin örnekler sunmaktadır. Dil ve düşünme birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanın dil becerisinin gelişmesi düşünme düzeyinde de yükselmeyi sağlayacaktır. Sözcük dağarcığı zengin olan bir çocuk kavram geliştirme konusunda da beceriklidir ki, sosyal bilgilerde bu unsur oldukça önemlidir. Vygotsky, çocuğun düşünce gelişimini etkileyen temel faktörleri belirtirken, dilin öneminden ve çocuğun sosyo-kültürel yaşantılarının belirleyiciliğinden söz eder. Çocukların gerçek yaşantılarıyla ilişkilendirilen dil etkinlikleri, onlardaki düşünce gelişimini hızlandırır. (Vygotsky'den aktaran, Öztürk&Dilek,2003 s.40,69) Çocukların sosyo-kültürel yaşantılar edinmeleri yönünde en uygun derslerin başında sosyal bilgiler dersi gelmektedir. Geçmiş-bugün-gelecek bağlamında sosyal bilgiler dersi, öğrencilere yaşadıkları dünya ve dünyayı paylaşan insanlarla ilgili çok farklı yaşantıları aktarmaktadır. Bu aktarımda edebi eserlerin kullanımının yaratacağı zenginlik de eklenirse, sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin düşünme becerisini geliştirecek önemli bir potansiyel bulunmaktadır diyebiliriz.

Sosyal bilgilerde edebi metinlerin kullanılması öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmeye yönelik olmalıdır. Öğrencilerin okuduklarını anlama düzeyleri sahip oldukları sözcük dağarcığının genişliğine bağlıdır. Öğretmen, okunulan edebi metinlerde geçen sözcükler içinden öğrencilere tanıdık gelmeyenleri seçmeli ve bu sözcüklerin anlamlarını açıklamalı veya öğrencilere buldurmalıdır. Böylece öğrencilerin sözcük dağarcıklarının geliştirilmesi ve zincirleme bir etkileşim içinde çocuğun giderek öğrenme kapasitesinin genişlemesi de mümkün olacaktır.

Sosyal bilgilere edebiyatı aşlamak öğrencilerin yaşantılarını genişletir. Edebiyat temelli program sosyal bilgilere esneklik kazandırır, bilgiyi farklı düzeylere uygulamada kolaylık yaratır. Edebiyat, öğrencilerin gelecekte pozitif özellikler kazanmalarına yardımcı olur. Ayrıca aradan uzun zaman geçse de olguların ve kavramların hatırlanmasını kolaylaştırır. Oysa ders kitaplarında verilen bilgilerin zaman geçtikçe hatırlanma düzeyleri düşüktür. Edebiyatın zengin kaynakları ve kitapların etkileyciliği öğrencileri canlandırır, havalarını değiştirir. Çarpıcı olaylar ve renkli ayrıntılar öğrencileri etkiler. Sınıf içi tartışmalar canlanır, öğrenciler şevke gelir, eleştirel okumanın düzeyi genişler. (Davis& Palmer,1992)

Metinlerin okunması sonrasında öğrencilere mutlaka konu hakkında yorum yaptırılmalıdır. Öğrencilerin, yazarın anlatmak istediğini kendi sözcükleriyle anlatabilmeleri konunun kavrandığını gösterir. Ancak öğretmen bununla yetinmemeli, metnin eleştirel bir biçimde değerlendirilmesini de istemelidir. Böyle bir çalışma sonucunda öğrenciler metinde kendileri için yararlı olan ve olmayan bölümlerin ayırdayına varırlar, gerçek ve gerçeküstünü birbirinden ayırabilirler, doğru ve yanlışlar üzerinde fikir yürütebilirler. Edebi ürünlerde bilgiyi aktarmaktan ziyade hayal gücü ve sanatsal kaygılarla hareket edilmektedir. Çoğu kez olgular değil, yorumlar ön plandadır. Öğrenci bunları birbirinden ayırt edemezse algıları onu yanlış sonuçlara götürür.(Öztürk&Dilek, 2003 s.58) Öğrencinin yazılanları kendi yaşantı, bilgi birikimi ve gözlemlerinin süzgecinden geçirmesi gerekir. Öğretmen bu aşamada devreye girmeli ve öğrencinin okuduklarını sorgulamasına yardımcı olmalıdır. Okunanı kayıtsız şartsız kabul etmek yerine, kuşkucu ve sorgulayıcı bir biçimde yaklaşarak irdeleyebilmek, geleceğin etkili vatandaşı için istenen bir durum yaratacaktır.

Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılabilecek Edebi Ürünler

Sosyal bilgiler öğretiminde edebiyattan yararlanmak bir kaynak denizinde bulunmak gibidir. Seçmeyi bildikten sonra edebi tür ve bu türlerin içerdiği eser sayısı oldukça fazladır. Efsaneler, destanlar, masallar, bilmeceler, atasözleri, halk öyküleri ve türküler ile halk edebiyatının geniş bir malzeme oluşturduğu görülmektedir. Şiirler, öyküler, romanlar, gezi yazıları, denemeler, makaleler, gazete köşe yazıları ve gazete haberleri, belgeseller, biyografiler de sosyal bilgilerin yararlanmasına açık edebi ürünlerdir. Tiyatro eserleri ve film senaryoları da popüler olmaları nedeniyle çocukların ilgisini çekecek yapıtlar içinde sayılabilir. Hatta belki de öğrencilerin kendi yazacakları küçük oyunları sergilemelerine fırsat verilerek derslerin işlenmesi sağlanabilir. Anılar ve mektuplardan yararlanmak da çocukları derinden etkileyecek bilgiler sunabilirler.

Yukarıda sayılanlar dışında, sosyal bilgiler programında edebiyatın kullanım alanını genişletmek için farklı ve şaşırtıcı önerileri de dikkate almak gerekir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: (Davis&Palmer,1992)

- Medyadan yararlanmak: Bir televizyon şovu yaratmak konuklarla ders üzerinde konuşmak, slaytlar hazırlamak, bir radyo konuşması yazmak (örneğin, insan hakları ihlalleri ile ilgili).

- Tiyatrodan yararlanmak: Tiyatral konuşmaya dayalı bir performans sergilemek, pandomima yapmak, bir karakteri canlandırmak (örneğin, töre cinayetleri konusunda).
- Deneyimlerden yararlanmak: Bir kır gezisinden yararlanmak (yakın çevrede gezi yaparak hem tarihi eserleri görmek hem de bölgenin coğrafi özelliklerini yerinde görebilmek mümkündür), kaynak kişilerden yararlanmak (örneğin öğrencilerin bir Kıbrıs gazisi ile konuşarak 1974 Kıbrıs Savaşı'nı canlı tanıktan dinlemeleri ve bu deneyimi sınıftaki diğer arkadaşlarıyla paylaşmaları), bir belgeselden yararlanmak, araştırmaları taramak.
- Bir oyun yaratmak: Sözcük bulmacası yapmak (Osmanlı padişahlarının isimlerinden oluşan bir sözcük bulmaca ya da Osmanlı'nın yükselme dönemindeki savaşların isimlerinden oluşan bir sözcük bulmacası hazırlanabilir), bilindik bir televizyon oyununu uyarlamak, bilmeceler oluşturmak.
- Kendini ifade etmek: Farklı bir bakış açısından bir öyküyü tekrar anlatmak, kumaş üzerine bir öyküyü resmetmek, tarih şeridi yapmak.
- Müzik yapmak: Ders konularına uygun şarkılar bulup sınıfta hep beraber söylemek, şarkı bestelemek, bir öykü için fon müziği bulmak veya yaratmak (örneğin, daha önce sözü edilen Cahit Külebi'nin "Atatürk Kurtuluş Savaşında" şiirinin sunulması sırasında müziğe yetenekli veya çalgı çalmayı bilen öğrenciler fon müziği yapabilirler).
- Tartışmalar yapmak: Bir kitabı bilinen gerçeklere uygun olup olmaması açısından gözden geçirmek, bu konuda yazılmış diğer kitaplarla kıyaslamak, karşılaştırmalarda bulunmak.
- Dikiş ile ilgili etkinlikler: Odanın duvarına asılabilecek tarihi, etnik veya folklorik bir giysi yapmak, aksesuar yapmak, sahne dekoru tasarlamak.
- Yemek ile ilgili etkinlikler: Tarihsel öykülerde anlatılan yemeklerden yapmak, karakterlerin yemek zevklerini tartışmak, oyun hamurundan pasta yapmak, günümüz yemekleriyle geçmişteki yemek biçimlerini karşılaştırmak.
- Kompozisyon yazmak: Sınıfta kullanılan bir öyküyü farklı ifadelerle yeniden yazmak, öykünün sonunu değiştirerek yazmak, ders konusuyla ilgili kısa bir film senaryosu yazmak, karakterlerin özgeçmişlerini ya da kişisel özelliklerini yazmak, verilen ilk birkaç cümleyi bir öykü haline getirebilmek (özellikle değerlerin öğrenilmesinde bu tür çalışmalar çok yararlı olabilir; doğruluk, yardımseverlik, dayanışma, barışçıl çözümler gibi).
- Resim yapmak: Resim kağıdına, duvara, kumaşa ders konularıyla ilgili resim yapmak, konularla ilgili bir şiiri resimle anlatmak, kukla yapmak, bir çizgi karakter yapmak.

Örnek Ders İşleme Biçimleri

1.

7.sınıfın 5. ünitesi “19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti” başlığını taşımaktadır. Ünitenin “A-19.Yüzyılda Osmanlı Devleti” ad verilen ilk bölümünün konuları şöyle düzenlenmiştir:

A- 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti

1. Fransız İhtilali ve Osmanlı Devletindeki siyasal gelişmeler

a.Fransız İhtilali ve Osmanlı Devletine etkileri (neden ve sonuçları üzerinde durulacaktır)

b.Sırp ve Yunan isyanları (nedenleri ve sonuçları)

c.Mısır ve Boğazlar sorunu (Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması)

ç.Kırım Savaşı ve sonuçları

d.1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı (neden ve sonuçları)

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı tarihimize “93 Harbi” diye geçen bir olaydır ve Gazi Osman Paşa'nın Plevne Savunması, dünyanın en ünlü askeri başarılarından biri olarak görülmektedir. Bu konunun edebiyat yardımıyla anlatılması ve işlenmesi mümkündür. Tarihte insanların üzerinde etkileyici izler bırakan olaylar çoğu zaman ezgilerle dile getirilir. Plevne Savaşı da bunlardan biridir. Plevne Marşı'nı hemen hepimiz biliriz:

PLEVNE MARŞI

Tuna nehri akmam diyor
Etrafımı yıkmam diyor
Şanı büyük Osman Paşa
Plevne'den çıkmam diyor.

Olur mu böyle olur mu
Kardeş kardeşi vurur mu
Sizi millet hainleri
Bu dünya size kalır mı

Düşman Tuna'yı atladı
Karakolları yokladı
Osman Paşa'nın kolunda
Beş bin top birden patladı.

Kılıcımı vurdum taş
Taş yarıldı baştanbaşa
Askerinle binler yaşa.
Nanı büyük Osman Paşa.

Ön bilginin oluşturulması açısından müzik dersi öğretmeni ile anlaşarak, marşın sosyal bilgiler dersinden önceki bir zamanda öğrencilere öğretilmesinde fayda vardır. Böylece marşı ezberlemiş olarak derse gelen öğrencilere önce hep birlikte marş söylenir. Hatta heyecanı arttırmak için “çok güzel söylediniz, haydi bir kez daha beraber söyleyelim” demek etkili olacaktır. İkinci aşamada öğrencilere “Şanı büyük Osman Paşa” dizesinde geçen Osman Paşa'nın kim olduğu sorulur ve anlatılır. Osman Paşa (tam ismi Osman Nuri'dir) Osmanlı Devleti'nin en önemli komutanlarından

biridir. 1833'te Tokat'ta doğmuş,1853'te bugünkü adıyla Kara Harp Okulu, eski adıyla Harbiye Mektebinden mezun olmuştur. Çok başarılı bir asker olan Osman Paşa'nın Yemen ve Bosna-Hersek ayaklanmalarını bastırmadaki başarılarından dolayı önce "Paşa" sonra da "Mareşal" olduğundan söz edilir ve bu unvanların günümüzdeki kuvvet komutanlarının unvanlarıyla karşılaştırması yapılır.

Sınıfta mümkünse Balkanları gösteren bir coğrafi harita ile dönemin siyasi paylaşımışlığını gösteren bir tarih haritası bulundurulur. Marşın Plevne'yi anlatması dolayısı ile haritalarda Plevne kenti ve Tuna nehri buldurulur. Bu coğrafyada Osmanlıların egemenlik sürelerini hatırlamaları istenir. Osmanlılar Avrupa'da en son nereye kadar ilerleyebildiler? Toprak kaybetme ne zaman başladı? Plevne ne kadar süre Osmanlıların elinde kalmış olabilir? Geçen süre farklı din ve etnik kökenden insanların kaynaşmasını sağlayabilmiş midir?

Öğrencilerden bir önceki dersin konusu olan Fransız İhtilali'ni anımsamaları istenir. İhtilalin sonuçları Fransa ile İstanbul arasındaki coğrafyayı nasıl etkilemişti? Milliyetçilik akımları nedeniyle Balkanlarda çıkan isyanlar nasıl sonuçlar doğurmuştu? Marşın ikinci kıtasında "kardeşin kardeşi vurması" ile kastedilen düşünceyi bulmaları ve yorum yapmaları teşvik edilir.

Öğretmen ya da öğrenciler savaşı anlatırlar.1876'daki Sırbistan ayaklanması bastırılınca, Rusya 1877 yılında Osmanlılara savaş açar.(Öğrencilere Rusların böyle davranmaktaki amaçlarının neler olabileceği sorulur)Tuna nehrini geçip güneye ilerleyen Rus ordusu ancak Plevne'de karşılanabilir.(Bu günlerde İstanbul'da siyasi karışıklıklar vardır.1.Meşrutiyet ilan edilmiştir, yeni yönetim tecrübesizdir. Ancak bu konu bir sonraki derste işleneceği için üzerinde ayrıntılı olarak durmamak gerekir) Plevne Balkanların güneye açılan stratejik bir noktadır. (Kıbrıs'ın Türkiye için taşıdığı stratejik önem örnek verilir) Sırbistan ayaklanmasını bastıran Osman Paşa Plevne'de savunma yapmakla görevlendirilir.(Tarih Nisan,1877) Plevne'de hiçbir savunma tesisi yoktur. Osman Paşa şehri bir daire biçiminde kuşatacak geniş siperler kazdırır ve tüm askerlerini, silahlarını hatta toplarını bu siperlerin içine gizler. Öyle ki bu taktik sayesinde 60.000 kişilik Osmanlı ordusu 250.000 kişilik Rus-Rumen ordusuna ağır kayıplar verir. Böylesine başarılı bir savunma Ruslarda da büyük bir hayranlık uyandırır.(İnsanın aklını kullanması birçok zorluğu yenmesini sağlayabilir. Çanakkale Savaşında da Mustafa Kemal'in askeri dehasının tüm dünyada hayranlık uyandırdığı örnek verilir) Bölgede çok zorlu kış koşulları vardır. (Coğrafi haritadan yardım alarak iklim üzerinde fikir yürütmeleri sağlanır) İstanbul'dan yardım alamayan Osman Paşa Kasım 1877'de "teslim ol" teklifini geri çevirir ama şehirde insanlar açlıktan ölmeye başlayınca kuşatmayı yarmak için Aralık 1877'de son bir güçle askerlerini siperlerden çıkartıp Rusların üzerine saldırır.(Bu sahneyi öğrenciler canlandırabilirler. Fakat olası "savaşseverlik" tutumuna karşı savaşta ölenlerden, yaralananlardan ve onlar için üzülen sevdiklerinden de bahsetmekte fayda vardır.)Ancak başarısız olur, yaralanıp Gazi unvanı alır.1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanır. Antlaşma hakkında bilgi verilir, diğer Avrupa ülkelerinin tutumlarını tartışmaları istenir.

İlgili diğer kaynaklar: Edinmek mümkün olursa Nisan 2004 tarihinde yayınlanan,295 sayfalık "Plevne Meydan Savaşı-Bir İngiliz Subayının Hatıraları" kitabını öğrencilerin okuması sağlanabilir.

Kitap 295 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın yazarı Von Herbert, Osmanlı ordusuna gönüllü olarak katılmış ve Plevne’de Ruslara karşı savaşmıştır. Ancak kitabın düzeyi sınıf için yüksek bulunursa öğretmen belirli bölümleri seçebilir. Osmanlı askerlerinin ne giydiği, savaş zamanında neler yendiği, hangi silahların kullanıldığına dair tüm ayrıntıları da kitapta bulmak mümkündür. Hatta savaştan sonraki zamanlarda Osman Paşa’nın yaşamına dair bilgiler de yazar tarafından gözlenmiş ve yazılmıştır.

Ayrıca, Plevne Savunması 1988 yılında TRT tarafından belgeselleştirilmiştir. Belgeselin yönetmeni Münip Şenyücel, yapımcısı da Fikret Özkaya’dır.

Bunların yanı sıra eğer edinilebilirse, Plevne’nin şimdiki halini gösteren fotoğraflar sınıfa gösterilebilir.

2.

İlköğretim 7.sınıfının Sosyal Bilgiler dersindeki ilk ünitesi “Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri” başlığını taşımaktadır.6.sınıfta Türkiye’nin beşeri ve ekonomik coğrafyasını öğrenen öğrenciler, bu ünite de ülkemizi coğrafi bölgelere göre inceleyeceklerdir. Bu ünitenin konuyla ilgili bulunan bir gezi romanından yararlanılarak işlenmesi önerilecektir.

Söz konusu kitap İletişim Yayınları’ndan çıkmıştır ve 424 sayfadır. Yazarı Fred Burnaby bir İngiliz subayı ve gezginidir. Burnaby,1876 yılının sonbaharında yanına uşağını da alarak, at sırtında 5 ay sürecek, 3200 km.lik Anadolu yolculuğuna başlar. O dönemde Avrupa, Osmanlı Devleti ile çok ilgilenmektedir ve tüm kıtada Türkler ile ilgili bolca olumsuz dedikodu (Türklerin Müslüman olmayan tebaayı öldürdüklerine dair) yapılmaktadır. Burnaby’nin amacı Anadolu’yu kendi gözleri ile görerek, söylentilerin doğru olup olmadığını anlamaktır.

İstanbul’dan yola çıkan gezginler; İzmit, Göynük, Mudurnu, Ankara, Yozgat, Pazar, Sivas, Divriği, Erzurum, Kars, Artvin, Batum, Doğubeyazıt, Hamur, Van, Hoy güzergahını izlerler.Bu yolculuktaki gözlemler kitabın içeriğini oluşturmaktadır. 1876 yılının Anadolu gözlemleri öğrenciler için ilginç bir kaynak olacaktır.

Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri, dönemin ilk ünitesi olduğu için, kitap bir önceki yılın yaz tatili başlangıcında,6.sınıfın sonunda öğrencilere önerilebilir. Böylece öğrenciler kitabı okuyacak bolca zamana sahip olabilirler.7.sınıfın başında öğrencilere verildiği takdirde kitap uygun bir şekilde bölünerek, konular paylaştırılabilir. Öğretmen öğrencilere, amaçlarının yalnızca bu kitabı okuyup anlatmak olmayacağını, bu kitapta yazılanları araştıracaklarını söyler. Öğrenciler araştırma yapmaları için farklı kaynaklardan bilgi toplamaya yönlendirilmelidir. Kitapta yazan yerleşim birimleri ile ilgili bilgilere internetten ulaşip, bu bilgileri kitapta yazılanlarla karşılaştırabilirler. Oraları gören kişileri bulup, onlarla görüşme yapabilirler. Ya da kitap bir asır öncesi Anadolu’yu anlattığı için, orada yazan kültürel öğelerle günümüzü karşılaştırmak için yaşlılarla söyleşebilirler.

Ünitenin sonuna kadar öğrenciler öğretmenleri ile sık sık fikir alışverişi yaparak çalışmalarını sürdürürler. Öğretmen ünite bittikten sonraki dersi sunumlara ayırır. Edebi ürünlerden yararlanmanın

önemini çocukların algılayabilmesi için o güne diğer günlerden farklı bir önem verilir. Bunun göstergesi, sınıfı süslemek veya o gün herkesin her zamankinden daha bakımlı bir şekilde okula gelmesi olabilir. Renkli kartonlara Anadolu'yu anlatan güzel sözler yazılıp, sınıfa asılabilir. Her grup sunumunu yaparken önce kitapta yazılanlardan bahseder, sonra bu üniteye öğrendikleriyle kitabı karşılaştırır, farklı kaynaklardan elde ettikleri bilgileri sınıfla paylaşırlar. Öğretmen sunum için her gruba ne kadar süre verileceğini önceden öğrencilere belirtir. Sunumlar bittikten sonra öğretmen tarafından “Hangi Anadolu’da yaşamak isterdiniz, kitaptaki mi yoksa bugünkü Anadolu’da mı?” sorusu yöneltilir. Öğrencilerin gerekçeleriyle birlikte tercihlerini açıklamalarına fırsat verilir. Dersin sonunda “İlgaz” şarkısını hep birlikte söylemek öğrencilere büyük zevk verecektir.

Öğretmen tarafından sınıf için düzeyi yüksek bulunursa, kitabın tamamı değil, öğretmen tarafından seçilen sayfalar öğrencilere dağıtılabilir. Bu kitap lise hatta üniversite öğrencilerinin kullanımına da sunulabilir.

3.

İlköğretim 6.sınıf Sosyal Bilgiler dersinin ilk ünitesi “Demokratik Hayat” ünitesidir. Öğrencilerin demokrasinin önemini kavrayabilmesi, eğitim ve demokrasi arasındaki ilişkiyi anlayabilmesi ünitenin amaçları arasında sayılmıştır. Demokratik toplumun en önemli amaçlarından birisi de özgürce düşünebilen, kişilikli insanlar yetiştirmektir. Demokratik toplumun, insanların kendilerini gerçekleştirebilmelerine zemin hazırlaması gerekir. Toplumun kendine sunduğu olanaklarla rahat yaşama fırsatına kavuşan birey bu fırsatları iyi değerlendirip, kendisini geliştirmeli, kendisini aşabilmelidir. Bu da eğitim ile mümkün olur.

“Demokratik Hayat” ünitesinin işlenmesine ve daha iyi kavranmasına yardımcı olmak için edebiyattan yararlanmak öğrencilerin işini kolaylaştıracak bir yoldur. Demokrasinin kendi hayatı için nasıl bir yarar sağlayacağına somut cevap arayan 6.sınıf öğrencilerine Richard Bach’ın “Martı” isimli kitabı önerilecektir.

Kitap, Jonathan isimli martının kendini bulma ve kendini aşma konusundaki kararlılığını anlatmaktadır. Martı Jonathan, sıradan bir martıken veya sıradan olduğuna inandırılmışken, farklı olma isteği galip gelir. Eğer çok ister ve çok çalışırsa sıradanlığı aşabileceğine inanır. Diğer martılar gibi, hayatın amacının yalnızca karın doyurmak olduğuna inanmaz, yeteneklerini zorlar ve hep daha iyi uçmaya ve başardıklarıyla mutlu olmaya çalışır. Bazen farklı düşündüğü için sürüden atılır bazen yapayalnız kalır ama amacına ulaşmak için yılmadan uğraşır. Günün birinde kendine benzeyen martılarla karşılaşır, bu ona güç verir. Fakat bir süre sonra bildiklerini paylaşması gerektiğine inanır, çevresine faydalı olmak ister. Sürüsüne geri döner ve sürüdeki martılara bildiklerini öğretmeye, onları da farklı kılmaya başlar.

Kitap ünitenin başında öğrencilere önerilecek ve okumaları istenecektir. Son derece kolay okunabilen bu eseri, aileleri ile paylaşmaları, kendi aralarında konuşmaları istenecek, böylece ünite sonuna kadar geçecek sürede konunun farklı biçimlerde değerlendirilmesi sağlanacaktır. Bu arada

resim dersi öğretmeninden martıyı konu alan bir çalışma yapılması rica edilecektir. Ayrıca öğretmen öğrencilerinden martı resimleri, fotoğrafları bulmalarını isteyecek, getirilen materyalleri saklayacaktır. Farklı zamanlarda öğrencileri kitabı okumaya teşvik etmek için öğretmenin öğrenciyi heyecanlandıracak söyleşiler yapmasında fayda görülmektedir. Ünite işlenirken kitabın ismini vermeden kitaba atıfta bulunmak, kitabı çağrıştıracak örnekler vermek veya benzetimlerde bulunmak “özgürlük deyince aklıma hemen kuşlar geliyor; denizlerin üzerinde martılar gibi uçmak ne güzeldir” gibi ifadelerle muzipçe gülümsemek, öğrencileri de sabırsız bir bekleyişe girdirebilir.

Ünite bittikten sonraki ders, kitabın tartışılmasına ayrılacaktır. O gün öğretmen öğrencilerden yanlarında birer beyaz çarşaf getirmelerini ister. Sınıf martı resimleriyle süslenir. Dersin başında öğretmen beyaz çarşafı öğrencilere pelerin yaptırır ve kendilerini bir martı gibi düşünüp uçtuklarını hayal etmelerini ister. Birkaç dakika sonra hepsi ıssız bir adaya gelir konarlar. Önce kitap farklı öğrencilerin tamamlamalarıyla anlatılır sonra öğretmen onlara soru sormaya başlar ama hepsinin isminin önüne “martı” sözcüğünü getirir: Martı Ahmet, Martı Fatoş gibi. Martılara kendi yaşamlarıyla ilgili sorular sorulur, “İlköğretimin birinci kademesi bitti. Bundan sonrası için nasıl bir öğrenci olmak istiyorsun? Büyüyünce nasıl bir insan olmak istiyorsun? Hedeflerimize ulaşmak için yapmamız gerekenler nedir? Diğer insanlar için iyi bir örnek olmak ister misin? İnsanlara yararlı olmak ister misin? İnsanlara yardım etmenin yolları nelerdir? Bu konuda farklı düşünen arkadaşlarını nasıl karşılıyorsun? Bazen bize hiç benzemeyen arkadaşlarımızı kendimizden uzaklaştırarak onlara haksızlık ediyor olabilir miyiz? Demokratik bir hayat kendimizi geliştirebilmemiz için bize neler kazandırıyor olabilir? Eğer düşünme yeteneğimiz olmasaydı şu an nasıl yaşıyor olurduk? Düşünebilmesi ve bunun sonucunda yaratabilmesi, insanlığa ne tür yararlar sağlamıştır? Özgürce düşünmenin yararları neler olabilir?” Bu ve benzer sorularla özgün düşünceler üretmelerine, tartışmalarına, Martı Jonathan örneğinde kendilerini ve hayatı sorgulamalarına ve en önemlisi de “düşünce özgürlüğü”nün demokrasinin bize sağladığı en büyük kazançlardan biri olduğunu kavramalarına fırsat verilir.

Dersin sonunda kitabı bir kez daha okumaları ve bu tartışmaların ışığında belki farklı şeyler yakalayabilecekleri tavsiyesinde bulunulur. Sınıftan çıkmadan önce birer defter sayfasından martı varsayacakları şekiller katlamaları ve onları sınıfın penceresinden uçurmaları söylenerek ders bitirilir. (Sonra bahçeden kağıtlar toplanır!)

KAYNAKLAR

- Bach, R.** (1999) Martı Jonathan Livingston, Epsilon Yayıncılık
- Binbaşıoğlu, C.** (1981) Genel Öğretim Bilgisi, İkinci basım, Binbaşıoğlu Yayınevi
- Burnaby, F.** (2000) At Sirtında Anadolu, 3.Baskı, İletişim Yayınları
- Davis III, John C. ; Palmer,Jesse** (1992) A Strategy for Using Children’s Literature to Extend the Social Studies Curriculum, Social Studies;May/Juna92,Vol. 83 Issue 3,p125,4p,2 diagrams
- Dewey, J.** (1988) Özgürlük ve Kültür, Üçüncü basım, Remzi Kitabevi Yayınları
- Doğanay, A.** (tarihsiz) Makale(1) : Sosyal Bilgiler Eğitiminin Genel Amaçları Ne Olmalıdır?
- Doğanay, A.** (tarihsiz) Makale (2) :Edebiyat Temelli Sosyal Bilgiler Öğretimi, Mc Gowan,T.; Guzzetti,B. (1991) Promoting social studies understanding through literature-based instruction. Social Studies,82(1),16-22 adlı makalenin çevirisi
- Doğanay, A.** (2002) (3) Editörler: Öztürk,Cemil&Dilek,Dursun,Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi,Bölüm 2, Sosyal Bilgiler Öğretimi (15-46) PEGEM Yayıncılık
- Hürriyet Gazetesi,** Ayasofya Şarkısı, Pazar 24 Mart 2004
- Flowers, N.** (2000) The Human Rights’ Education Handbook,Human Rigts Resource Center, University of Minnesota
- Herbert, V.** (2004) Yüzbaşı Von Herbert’in Anıları, Plevne Meydan Muharebesi, İstanbul, Kastaş Yayınevi
- Illich, I.** (2002) Okulsuz Toplum, Bensenoyun Yayıncılık
- Johannessen, L. R.** (2003) Making History Come Alive with the Nonfiction Literature of the Vietnam War. Social Studies; Jul/Aug 2003, Vol.94 Issue 4
- Külebi, C.** (1977) Sıkıntı ve Umut, Atatürk Kurtuluş Savaşında, İstanbul, Cem Yayınevi, s.202–224
- Mutluay, R.** (1977) 100 Soruda Edebiyat Bilgileri, İstanbul, Gerçek Yayınevi
- NCSS.** (1999) Linking Literature with Life. NCSS Bulletin
- Nelson, Lynn R. ; Nelson, Trudy A.** (1999) Learning History through Children’s Literature, ERIC Digest;Trade Books
- Öztürk, C.&Otluoğlu R.** (2003)Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller, 2. baskı,PEGEM Yayıncılık
- Russell, B.** (2001) Eğitim Üzerine, 5.baskı, Say Yayınları
- Sills-Briegel,Toni ; Camp,Deanne** (2001) Clearing House;May/June 2001,Vol.74 Issue 5, p280,5p
- TÜRK DİLİ,** Aylık Dil ve Yazın Dergisi, Sayı 298 Temmuz 1976, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel sayısı
- TÜRK DİLİ,** Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 258 1 Mart 1973, Gezi Özel sayısı